

Teresa Kuciak

Ustrój i organizacja władz miasta Międzyrzecza w latach 1793-1945

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 3, 195-203

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teresa Kuciak
Sulęcín

USTRÓJ I ORGANIZACJA WŁADZ MIASTA MIĘDZYRZECZA W LATACH 1793–1945

Po zajęciu Międzyrzecza przez Prusy w 1793 r. rząd pruski przystąpił natychmiast do uporządkowania stosunków skarbowych w mieście i zmiany miejskiej konstytucji na wzór pruski.¹

Międzyrzecz, będąc miastem królewskim, do rozbiorów posiadał prawo wyboru swych władz miejskich. Z chwilą przejścia pod panowanie pruskie w samorządzie miejskim, jak i w sądownictwie nastąpiły pewne zmiany. W pierwszej kolejności pozbawiono mieszczan międzyrzeckich prawa wyboru swych władz miejskich. Odtąd wszyscy urzędnicy miejscy mieli być powoływani i odwoływani przez Kamerę Wojenno-Skarbową w Poznaniu. Pozbawiono też władzy Sąd Ławniczy (Schöppenstuhl), w miejsce którego utworzono Sąd Miejski, zaś III Ordynek został rozwiązany. Magistrat został zreorganizowany. Ograniczono liczbę pracowników.² Władzę w mieście de facto sprawował radca podatkowy, który skupiał w swych rękach “interesy miejskie i królewskie”, czuwał nad administracją miejską, a w szczególności – nad gospodarką finansową miasta.³

Wszystkie te poczynania miały na celu ściślejsze powiązanie administracji miejskiej z ogólną administracją pruską. Uwidocznilo się to zwłaszcza w stanowisku radcy podatkowego, który miał dość duży wpływ na magistrat. Stan ten miał trwać do czasu zorganizowania nowych władz miejskich.

Okres ten przedłużył się do 1795 r., kiedy to ukazały się pierwsze wskazówki w sprawie zorganizowania nowego magistratu. Zalecały one utworzenie, w miejsce dotychczasowego magistratu, tzw. Magistratu Zespolonego, składającego się z dwóch działów: Policyjnego i Sądu Miejskiego. Każdy z tych działów posiadać miał własnego burmistrza i pracowników. Na stanowisko burmistrza Działu Policyjnego desygnowany został Ebert, Sądem Miejskim kierował zaś von Wangenheim.⁴ Obaj burmistrzowie kierowali działaniami przy pomocy kilku radców i asesorów.

Od 1801 r. na czele kolegium magistrackiego miasta Międzyrzecza stał już jeden burmistrz – Carl Bordmāus Wladislaus Brown, któremu przysługiwał tytuł Dyrektora Biura Miejskiego i Burmistrza Sądu Miejskiego (Stadt Direktor und Justizbürgermeister). Brown, będąc Dyrektorem Biura Miejskiego, pełnił zarazem władzę policyjną.

W roku 1796 ukazały się dalsze zarządzenia w sprawie kompetencji magistratu miasta Międzyrzecza. Zgodnie z nimi działowi policyjnemu przysługiwało prawo nadzoru nad stanem higieny i bezpieczeństwa miasta, policji budowlanej – sprawy wojskowe i kwaterunkowe itp., zaś sądowi miejskiemu – prowadzenie spraw cywilnych i kryminalnych. Od 1795 r. Sąd Miejski w Międzyrzeczu posługiwać się miał Powszechnym Prawem Krajowym (Allgemeine Landrecht). Sołtysi dóbr miejskich utracili prawo prowadzenia sądów, w związku z czym ludność zamieszkująca wsie i folwarki podlegała jurysdykcji Sądu Miejskiego w Międzyrzeczu.⁵ Poza tym sądowi miejskiemu przysługiwało prawo prowadzenia ksiąg hipotecznych.

Wydarzenia polityczne z lat 1806–1807 przyniosły miastu zmiany. Pod koniec listopada armia francuska pod osobistym dowództwem Napoleona, w drodze powrotnej z Berlina, wkroczyła do Międzyrzecza. Już wcześniej, bo 3 listopada 1806 r., gen. J. Dąbrowski i senator J. Wybicki wydali odezwę do ludności polskiej zamieszkującej w Prusach, wzywającą do oderwania się od państwa pruskiego. Odezwa ta została publicznie ogłoszona w Międzyrzeczu. Jakże miała skutki, nie wiadomo. W każdym bądź razie Francuzi nie byli skłonni przekazać władzę w mieście Polakom. Utworzenie Księstwa Warszawskiego w 1807 r. zmieniło sytuację. W 1808 r. Kamera Wojenna w Poznaniu zarządziła nowe, wolne wybory do magistratu miasta Międzyrzecza. Mieszczanie międzyrzeccy otrzymali z powrotem prawo wyboru swych władz miejskich. Jednak w praktyce wyglądało to inaczej. Prawo wyboru nowych władz miejskich miasta Międzyrzecza otrzymali nieliczni mieszczaństwo, tak że pierwszy termin wyborów nie doszedł do skutku i musiano wyznaczyć drugi. Ograniczono także liczbę mieszczan międzyrzeczkich posiadających prawo wyborcze z 340 do 200 osób.⁶ Poczynania te spowodowały, że udział ludności polskiej w wyborach był mały i wybrane kolegium magistrackie miasta Międzyrzecza składało się wyłącznie z obywateli narodowości niemieckiej. Nowo wybrany samorząd miejski składał się z dotychczasowego burmistrza miasta Międzyrzecza – Browna i pięciu członków.⁷

Stan ten nie utrzymał się długo, jako że król Fryderyk August saski, od 1807 r. także książę Księstwa Warszawskiego, wydał nowy dekret "O Konstytucji wsi i miast". Jednakże wybór Browna na stanowisko burmistrza miasta Międzyrzecza został zatwierdzony przez króla. Ze względu na brak źródeł, trudno jest określić, jakie zmiany nastąpiły w Międzyrzeczu. W każdym bądź razie ogólne kierownictwo nad administracją miejską i władzę policyjną w obrębie municypalności sprawował burmistrz Brown. Po rozwiązaniu sądu miejskiego w 1808 r., przy magistracie miasta Międzyrzecza powołany został prawdopodobnie radca prawny. Do jego kompetencji należało wszelkie poradnictwo prawne.

Organem uchwalodawczym magistratu Międzyrzecza była rada miejska, składająca się z 10 członków.⁸ Kadencja rady miejskiej trwała 4 lata, z tym że co 2 lata ustępowała połowa rajców. Rada miejska wybierała spośród siebie biuro rady, składające się z przewodniczącego i protokolanta.

Po ponownym zajęciu Międzyrzecza przez Prusy w 1815 r., w administracji miejskiej nie nastąpiły żadne zmiany.⁹ Miasto, nie otrzymawszy zezwolenia na zorganizowanie swych władz miejskich według pruskiej ordynacji wyborczej z dnia 19 listopada 1808 r., zabiegało o zachowanie konstytucji miejskiej z okresu Księstwa Warszawskiego, na co rząd pruski wyraził zgodę. Ogólne kierownictwo nad administracją miejską sprawował burmistrz Brown z pomocą dwóch rajców: Zacherta i Lody (imion brak). Obok właściwego magistratu pozostawiono też radę municypalną z 10 członkami.¹⁰ Oba kolegia zarządzały administracją miejską aż do wprowadzenia nowej ordynacji w 1831 r. Została ona przyjęta przez miasto Międzyrzecz dopiero w 1833 r.¹¹

Dnia 17 marca 1837 r., realizując zalecenia zrewidowanej ordynacji miejskiej, magistrat Międzyrzecza wspólnie z radą miejską wydał własny statut organizacyjny. Regulował on szereg spraw z zakresu wielkości obszaru miejskiego, praw miejskich, składu magistratu i rady miejskiej oraz deputacji i komisji. Zgodnie z § 1. statutu władza samorządu miejskiego rozciągała się na teren miasta Międzyrzecza i trzech przedmieść: poznańskiego, brójckiego i skwierzyńskiego, oraz czterech folwarków: Jeleniogłowy, Łęgowskie, Lieskow i Sorge (brak polskiej nazwy), i cegielnię miejską.

W statucie po raz pierwszy pojawia się pojęcie prawo miejskie (Bürgerrecht). Zgodnie z paragrafami 2 i 3 statutu mogli je posiadać ci spośród mieszczan międzyrzeckich, którzy posiadali na terenie okręgu miejskiego gospodarstwa, o dochodowości nie mniejszej niż 300 talarów rocznie, lub byli właścicielami zakładów rzemieślniczych, legitymujących się dochodem przynajmniej 200 talarów rocznie, lub osiągnęli dochód z innych źródeł w wysokości 400 talarów rocznie i mieszkali na terenie okręgu miejskiego przynajmniej 2 lata.¹²

Przy nadawaniu praw miejskich każdy mieszczanin zobowiązany był uiścić opłatę w wysokości 7 talarów. Niezależnie od wysokości płaconych podatków, statut zastrzegał sobie prawo wprowadzenia nowych, względnie podwyższenia w przyszłości obecnie płaconych podatków. Każdy mieszczanin posiadający prawa miejskie zobowiązany był regularnie uiszczać swoje zobowiązania podatkowe. W przypadku zalegania z opłatą, magistrat i rada miejska mogły zastosować przymus finansowy.¹³

Nowo zreformowany samorząd składał się z magistratu i rady miejskiej. Rada była organem uchwałodawczym magistratu. Składała się z 12 rajców i dość dużej liczby zastępców.¹⁴ W statucie położono nacisk na udział bogatego mieszczaństwa w życiu miasta. Radnym miejskim lub jego zastępcą mógł zostać każdy mieszczanin międzyrzecki, który posiadał na terenie okręgu miejskiego nieruchomość rolniczą o wartości nie mniejszej niż 1000 talarów lub osiągał roczny dochód w wysokości 300 talarów.¹⁵

Wybory do rady miejskiej miały miejsce zawsze w lipcu. Szczególnie za służeni rajcowe zostawali członkami honorowymi magistratu Międzyrzecza.

Magistrat był organem kolegialnym składającym się z burmistrza i pięciu członków, w tym dwóch honorowych. Stanowiska zwyczajnych członków były bezpłatne. Do obowiązków jednego z honorowych członków magistratu należało zarządzanie kamerą, za co otrzymywał stosowną opłatę.

Ze względu na małą powierzchnię miasta Międzyrzecza, magistrat i rada miejska zrezygnowały z ustanowienia naczelników obwodów (Bezirkvorsteher). Funkcje naczelników rada miejska i magistrat wykonywały bezpośrednio same lub za pośrednictwem poszczególnych deputacji i komisji. W 1837 r. takich deputacji i komisji było siedem:

1. deputacja ds. szkolnych – nie określono liczby członków;
2. kuratorium ds. kasy miejskiej – 2 członków magistratu i 2 rajców;
3. deputacja ds. budowlanych – 1 członek magistratu, 2 rajców lub mieszczan;
4. deputacja ds. handlowych – 1 członek magistratu jako przewodniczący i 3 rajców lub mieszczan;
5. deputacja ds. zakwaterowania – 1 członek magistratu jako przewodniczący i 3 rajców lub mieszczan;
6. deputacja ds. ubogich – 2 członków magistratu i 8 mieszczan;
7. deputacja ds. ubezpieczenia od ognia – 1 członek magistratu i 3 rajców lub mieszczan.

Wszystkie deputacje wybierane były przez radę miejską i zatwierdzane przez magistrat.

Dnia 30 maja 1853 r. ukazała się nowa ordynacja miejska dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej. Nie wprowadziła ona żadnych zmian w samorządzie miejskim. Międzyrzeckie kolegium administracyjne w dalszym ciągu składało się z magistratu i rady miejskiej. Magistrat tak jak dotychczas składał się z burmistrza i pięciu członków (radnych), w tym dwóch honorowych. Od 1850 r. jeden z członków magistratu miasta Międzyrzecza był zastępcą burmistrza. Skład rady miejskiej zwiększył się do 18 rajców, przy zmniejszeniu liczby zastępców.

W piśmie z dnia 18 maja 1854 r. burmistrz miasta Międzyrzecza, Dolega, pisał do magistratu miasta Trzciela: “statut na wprowadzenie ordynacji miejskiej z dnia 30 maja 1853 r. nie jest projektowany, jako że wcześniej sporządzony jest pożyteczny”. Jak z tego wynika, obowiązywał statut organizacyjny z 1837 r.¹⁶

Zakres i kompetencje magistratu w zasadzie nie uległy zmianie. Magistrat pozostał organem wykonawczym rady. Swoje zadania wykonywał bezpośrednio sam lub za pośrednictwem deputacji i komisji. Obok deputacji i komisji istniejących od 1837 r. powołane zostały nowe, w zależności od potrzeb. I tak w późniejszym okresie powołane zostały następujące komisje: ds. lazaretu, budowy dróg, ekonomii, rzeźni miejskiej, ds. sanitarnych i oświetlenia miasta.

Nowa ordynacja miejska znowu wprowadziła pojęcie prawa miejskiego. Mogli je posiadać tylko nieliczni mieszczanie międzyrzeccy. Warunkiem ich

uzyskania było spełnienie wymogów poprzedniej ordynacji miejskiej lub płacenie – w określonej wysokości – klasyfikowanego podatku dochodowego lub podatku klasowego, ustalonego przez radę miejską miasta Międzyrzecza i zatwierdzonego przez Rejencję w Poznaniu. W zależności od płaconych podatków, mieszczanie międzyrzeccy zostali podzieleni na trzy klasy. O zaliczeniu mieszczan do jednej z klas decydowała ogólna suma płaconych podatków. Składały się na nią: podatek gruntowy, od nieruchomości, od prowadzenia działalności rzemieślniczej, komunalny, dochodowy i klasowy. Ten wysoki cenzus majątkowy spowodował, że bierne i czynne prawo wyborcze posiadało niewiele osób. W 1876 r. czynne prawo wyborcze posiadało zaledwie 560 osób (w tym 27 Polaków) na ogólną liczbę ponad 4.000 mieszkańców Międzyrzecza. Podobnie było w następnych latach, np. w 1879 r. to prawo miejskie posiadały 537 osoby, w 1889 r. – 471 osób, na ogólną liczbę ponad 5.000 mieszkańców. Rada miejska wspólnie z magistratem mogła też osobom szczególnie zasłużonym dla miasta Międzyrzecza nadawać honorowe obywatelstwo.¹⁷

Od 1874 r. kompetencje magistratu powiększyły się o zadania związane z rejestracją urodzeń, małżeństw i zgonów. Zgodnie z pruską ustawą o dokumentacji stanu cywilnego, przy magistracie miasta Międzyrzecza powołany został Urząd Stanu Cywilnego. Kierownikiem USC był burmistrz.

Wojna i związane z nią warunki spowodowały pewne zakłócenia w pracach rady miejskiej. Część radnych powołana została do pełnienia obowiązków służby wojskowej, w związku z czym rada obradowała w niepełnym składzie 8–10 radnych, na ogólną liczbę 18 radnych. Zaradzić temu miały zbliżające się wybory do rad w 1916 r. Jednakże Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w piśmie z dnia 6 listopada 1916 r. poinformowało, że zgodnie z ustawą z dnia 4 listopada 1916 r. obecna rada miejska może przedłużyć swoją kadencję o jeden rok, na okres wojny. W tej sytuacji magistrat miasta Międzyrzecza na posiedzeniu w dniu 2 sierpnia 1918 r. podjął decyzję o nieprzeprowadzeniu wyborów do rady miejskiej. Znacznie wcześniej, bo dnia 25 lipca 1918 r., rada miejska na swym posiedzeniu podjęła decyzję, że zgodnie z § 42. ordynacji miejskiej z dnia 30 maja 1853 r. i nr. 3 artykułu 2 prawa wojennego o uproszczeniu administracji państwowej i samorządowej z dnia 18 maja 1918 r., rada może podejmować uchwały przy obecności więcej niż 1/3 radnych.

Koniec I wojny światowej nie przyniósł miastu żadnych zmian. W wyniku traktatu wersalskiego i układu granicznego polsko-niemieckiego z 1920 r. Międzyrzecz pozostał w granicach państwa niemieckiego i w latach 1920-1933 wchodził w skład tzw. Marchii Granicznej, a od 1933 r. – w skład Prowincji Brandenburskiej.

Międzyrzeckie władze miejskie w dalszym ciągu składały się z magistratu i rady miejskiej. Magistrat pozostał organem kolegiальnym, składającym się z burmistrza, jego zastępcy i 4 członków. Podstawę prawną jego funkcjonowania stanowiła ordynacja miejska z dnia 30 maja 1853 r. i instrukcja dla magistratów miejskich z dnia 25 maja 1835 r. Organem uchwałodawczym magistratu była rada miejska, składająca się z 20 radnych.

Pierwsze po wojnie wybory do magistratu miasta Międzyrzecza miały miejsce 10 maja 1920 r. W dniu tym rada miejska dokonała wyboru nowych członków magistratu. Zostali nimi: Marcin Rothe, Karl Haug, Karl Poetzl, Alfons Klemt i Karl Fischer. Niedopełnienie wszystkich formalności prawnych spowodowało, że wybory zostały unieważnione. W piśmie z 19 lipca 1920 r. prezydent rejencji w Pile poinformował, że przy wyborze poszczególnych członków magistratu i zastępcy burmistrza należy stosować się do prawa wyborczego z dnia 9 sierpnia 1919 r. W tej sytuacji rada miejska na posiedzeniu w dniu 27 lipca 1920 r. zarządziła nowe wybory do magistratu. Miały one miejsce 7 sierpnia 1920 r. Nowymi członkami magistratu zostali: Karl Fischer, Marcin Rothe, Karl Poetzsch i Alfons Klemt. Z powodu wyboru Marcina Rothe na stanowisko zastępcy burmistrza miasta Międzyrzecza, czwartym członkiem magistratu został nauczyciel, Józef Schölzschen.

Znacznie wcześniej, bo 15 maja 1920 r., ukonstytuowała się rada miejska. Składała się ona z 20 członków. Swoje zadania rada wykonywała sama lub za pośrednictwem deputacji i komisji. Były nimi:

- komisja ds. ubogich,
- komisja ds. zarządzania łaźnią,
- komisja ds. opieki nad zdrowiem,
- komisja ds. kwaterunku,
- komisja ds. kasy miejskiej,
- komisja ds. rynku,

- rada sieroca,
- komisja ds. opieki społecznej,
- komisja ds. szkolnych,
- komisja ds. technicznych,
- komisja ds. opieki nad bezrobotnymi,
- komisja ds. opieki nad młodzieżą,
- komisja ds. ubezpieczenia od ognia,
- komisja ds. rzeźni,
- komisja ds. budowy dróg i kanalizacji.

W późniejszym czasie dokonano wyboru następujących komisji: ds. ubezpieczenia od ognia, ds. rzeźni, dróg i kanalizacji, spraw finansowych i do spraw wyborów. Skład komisji był różny i wahał się w granicach od 4 do 8 członków. Wszystkie te komisje funkcjonowały aż do 1945 r. Ostatnie przed wybuchem II wojny światowej wybory do rady miasta Międzyrzecza miały miejsce 12 marca 1933 r. Nowo wybrana rada miejska składała się z 20 członków, w tym 11 członków – NSDAP, 3 – tzw. Front Czarno-Biało-Czerwony, 4 – Centrum i 2 – SPD.

Pod koniec kwietnia 1933 r. dokonano też wyboru nowego kolegium magistrackiego. Burmistrzem miasta Międzyrzecza został Paul Hart (Deutsche Volkspartei), zastępcą – Heinrich Haack (NSDAP), radnymi: Paul Klemke (Centrum), Emil Schöler (NSDAP), Emil Hecker (NSDAP) i Wilhelm Sperling (NSDAP). Od listopada 1933 r. burmistrzem miasta był Heinrich Haack.

Przypisy:

¹ Paul Becker, *Geschichte der Stadt Meseritz*, s. 174.

² Tamże, s. 174.

³ Tamże, s. 174.

⁴ Tamże, s. 260.

⁵ Z. Radwański, J. Wąsicki, *Wprowadzenie pruskiego prawa krajowego na ziemach polskich*, [w:] *Czasopismo Prawno-Historyczne*, T. VI, Z. 1, s. 204–205;

K. Ciesielska. *Ustrój i organizacja władz i kancelarii miasta Torunia w latach 1793–1919*, s. 26.

⁶ P. Becker, *Geschichte der Stadt Meseritz*, s. 183–184.

⁷ Tamże, s. 184.

⁸ Tamże, s. 186.

⁹ Tamże, s. 186.

¹⁰ Tamże, s. 186, *Gesetzsammlung für Preussischen Staaten*, rocznik, 1833.

¹¹ *Gesetzsammlung ...*, rocznik, 1833.

¹² Statut magistratu miasta Międzyrzecza, [w:] Akta miasta Trzciela (Magistrat Tirschtiegel), sygn. 35.

¹³ Tamże, sygn. 35.

¹⁴ Tamże, sygn. 35; P. Becker, *Geschichte ...*, s. 204.

¹⁵ Tamże, sygn. 35.

¹⁶ Akta m. Trzciela, sygn. 35.

¹⁷ Akta m. Międzyrzecza, sygn. 39.